

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԹՈՒՐԹԵՐԵՆ ՄԱՄՈՒԼԸ

Մ. Ա. ԲԱՐՆՈՅԱՆ

Նրկար տարիներ օսմանյան տիրակալության ներքո գտնվող հայերի մի մասի մեջ, հատկապես նրանց, որոնք ապրում էին իրենց բնաշխարհից հեռու, թուրքական կենտրոններում, ղզալի տարածում էր զտել թուրքերեն խոսակցական լեզուն։ Այն դործածական էր դարձել ոչ միայն հասարակական վայրերում, այլ թափանցել էր նաև ընտանիքները, դպրոցի ու նույնիսկ եկեղեցու պատերից ներս։ Ահա այդ հայերի շրջանում էր և նրանց համար, որ XVIII դ. վերջերին ստեղծվեց տպագրական խոսքի մի ուրույն ձև՝ հայատառ թուրքերեն գրականություն, իսկ ավելի ուշ, XIX դ. 40-ական թվականներին, նաև հայատառ թուրքերեն պարբերական մամուլ, Մինչև դարավերջը լույս են տեսել հայատառ թուրքերեն մոտ հիսուն անուն թերթ ու ամսագիր, դրանց թվում այնպիսի նշանակալից օրգաններ, ինչպես «Մանդումէյի էֆեհարն» էր, «Միւնատիի էրնիսար», «Ճէրիտէի շարդիէն» և այլն։ Մի շարք թերթեր լույս էին տեսնում հայերեն և հայատառ թուրքերեն։ Հազվագյուտ չէին նաև հայատառ թուրքերեն նյութերը հայկական հանդեսներում ու թերթերում, որոնցից կարելի է հիշատակել Վառնայում լույս տեսնող «Իրավունքը», «Ապառաժը» (Ամասիա), «Տաճարը» (Կ. Պոլիս) և այլ պարբերականներ։

Ա. Ալպոյաճյանը դրում է, որ «...«Մասիս» անգամ ունեցած է իր թրքախոս մասը պահ մը «Ռուղնամէի Մասիս» անվամբ (1876—1877), «Արարատ»՝ Մատթեոս Աբլատյանի թերթը մեծ մասամբ այս կերպով հրատարակված է. «Միածան»՝ որ Ա. Սուրենյան կվարեր (1870—1872-ի տեսները), երբեմն հայատառ թուրքերեն հոդվածներ կհյուրընկալեր, Օ. Խոճասարյան իր «Օրագիր», «Էրագիր» և «Նոր դար» թերթերուն մեջ շարունակ հայատառ թուրքերեն հոդվածներ ունեւր։ «Ավետարներ»՝ բողոքականաց օրդանր երկար ատեն թուրքերեն լեզվով ալ հրատարակված է և այլն և այլն»¹։

Նույն բանը շեշտում է և բանասեր Գ. Ստեփանյանը՝ հայատառ թուրքերեն մամուլին նվիրված ուսումնասիրության մեջ։ Հ. Պարոնյանի «Մեղու» և «Թատրոն» պարբերականների էջերում, նշում է նա, «երգիծաբանի գրած հայատառ թուրքերեն երկերից կարելի է կազմել մի սովոր հատոր»²։

Հայատառ թուրքերեն մի շարք թերթերի արձագանքն այնքան մեծ էր, որ առաջադեմ թուրք մտավորականներից ոմանք այդ թերթերն ընթերցելու համար սկսել էին հայերեն սովորել։

Դարավերջին և հատկապես մեր հարյուրամյակի սկզբներից հայատառ թուրքերեն գրքերի և լրագրերի սպառումը, ինչպես ընդգծում է Ա. Ալպոյաճյանը, սկսում է արտակարգ կերպով նվազել։ Մշակված, բարգավաճած հայ

¹ Ա. Ալպոյաճյան, Տպագրության արվեստը և հայք (ձեռագիր), Ե. Չարենցի անվ. գրականության և արվեստի թանգարան, ֆ. 297, էջ 300։

² Գ. Ստեփանյան, Հայատառ թուրքերեն հայ մամուլը. (տես՝ «Հայ պարբերական մամուլի պատմությունը». հ. 1, խմբագրությամբ Ա. Բ. Կարինյանի, Երևան, 1963, էջ 263)։

աշխարհաբար գրականությունը, գրում է նա դեռևս տասական թվականների սկզբին, «...նախանձելի բարձրության մը հասած է և մաքառելով, պայքարելով և հակազդելով, այսօր գրեթե լիովին վառած է թուրքերենի կիրառությունը հայ տունեն, հայ դպրոցեն, հայ եկեղեցիեն ներս, և գրական ու լրագրական ասպարեզեն, շնորհիվ արգասական զգացման զարգացման զարթման և դաստիարակության ու կրթության ժողովրդականացման»³:

Հարկավոր է նշել, սակայն, որ առանձին հայատառ թուրքերեն պարբերականների հանդիպում ենք և ավելի ուշ ժամանակներում, նույնիսկ 30-ական թվականներին:

Անցյալի հայատառ թուրքերեն մամուլը իր բովանդակությամբ, խաղացած հասարակական-քաղաքական դերով, շոշափած բազմապիսի հարցերով ամենասերտ կերպով կապված է հայ ժողովրդի կյանքի ու մշակույթի հետ և հանդիսանում է հայ պարբերական մամուլի բաղկացուցիչ մասը:

Պետք է խոստովանել, սակայն, որ մեր մամուլի այս ուշագրավ հատվածը դեռևս շատ քիչ է ուսումնասիրված, նույնիսկ չի կազմված այդ մամուլի ամբողջական ցանկը: Ճիշտ է, տարբեր առիթներով մեր բանասերներն ու պատմաբանները անդրադարձել են հայատառ թուրքերեն այս կամ այն օրգանին, սակայն քիչ թե շատ սխառմատիկ ուսումնասիրություն հրապարակի վրա առ այսօր չունենք: Միակ բացառությունը, որքան մեղ հայտնի է, Գ. Ստեփանյանի վերոհիշյալ «Հայատառ թուրքերեն հայ մամուլը» ուսումնասիրությունն է: Նա էլ լրացրել է Գ. Լևոնյանի «Հայոց պարբերական մամուլի» մեջ բերված հայատառ թուրքերեն թերթերի ցանկը՝ 21-ից հասցնելով 37-ի⁴, որը լրացումով հանդերձ, ամբողջական համարել չի կարելի: Ստորև հրապարակվող ցանկը մի փորձ է լրացնելու այդ բացը:

Նյութերը քաղել ենք հիմնականում հետևյալ աղբյուրներից.

1. ՀՍՍՀ Ա. Մյասնիկյանի անվ. հանրապետական գրադարանի, Ե. Զարենցի անվ. գրականության ու արվեստի թանգարանի և ՀՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հիմնականում գրադարանի հայատառ թուրքերեն մամուլի ֆոնդեր:

2. ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետին առընթեր Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի (Մատենադարան) Արշ. Ալպոյաճյանի դիվան:

3. Գր. Գալեմֆյադյան, Պատմութիւն հայ լրագրութեան ի սկզբանե մինչև մեր ժամանակը, Վիեննա, 1893:

4. Գ. Լևոնյան, Հայոց պարբերական մամուլը. Լիակատար ցուցակ հայ լրագրության սկզբից մինչև մեր օրերը, Երևան, 1934:

5. Գ. Ստեփանյան, Հայատառ թուրքերեն հայ մամուլը, («Հայ պարբերական մամուլի պատմությունից», հ. 1, Երևան, 1963):

6. Թեոդիկ, Ամենուն տարեցույցը, Կ. Պոլիս, Վիեննա, Փարիզ, 1907—1929:

7. Թեոդիկ, Տիպ ու տառ, Կ. Պոլիս, 1912:

8. Ընդարձակ տարեցույց ազգային հիմնադրանոցի, Կ. Պոլիս (տարբեր տարիների գրքերը):

9. «Ժամանակ». Քառասնամյա հիշատակարան, կազմեց Թ. Աղաաթյան, Կ. Պոլիս, 1948:

³ Ա. Ալպոյաճյան, նշվ. աշխ., էջ 319:

⁴ Տե՛ս Գ. Առեփաճյան, նշվ. աշխ., էջ 241—242:

10. Ն. Դասուպյան, «Հայ մամուլի բիրտգրաֆիա», 3 հատորով, գրա-
խոսություն և ցուցակ. (տե՛ս «Պատմա-քանասիրական հանդես», 1961, № 3—
4, էջ 307—330):

11. Ի. Պասմանյան, Անտիպ նյութեր հայկական լրագրության պատմու-
թյան վերաբերյալ, Կահիրե, 1967:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԹՈՒՐԿԵՐԵՆ ՄԱՄՈՒԼԸ*

1. Ազդարար Ռիզաեղևան — Կաղեթա քաղաքա-
կան, բանասիրական, առևտրական և ղրո-
սական: Շարաթաթերթ, Կաղեթաթերթ՝ հա-
շատուր Ոսկանյան, Կ. Պոլիս, 1841—1843
(?) (Առաջին շորս համարները լույս են տե-
սել հայերեն):
2. Այսասյիրը Դոնսրանթիեթ — (Լրագիր):
Արտ.-հրատ.՝ Ռուրեն Քյուրքճյան, Կ. Պո-
լիս, 1855—1857: (Նախ՝ «Ախպարը Գոնս-
թանթիեթ»):
3. Այիեթի Լիթաթիֆ — Զավեշտաթերթ: Վառնա,
1897... (Հավելված «Հայկի»):
4. Ասիա — Զայն Հայաստանի Լրագիր ազգա-
յին, քաղաքական, բանասիրական: Շաբա-
թաթերթ, ապա կիսամսյա, վերջում օրա-
թերթ: Արտ.-խմբ.՝ Հ. Բեհլյան, ապա Հ.
հանճյան, Կ. Պոլիս, 1872—1873... (Հա-
յերեն, հայատառ թուրքերեն, 1874-ից միայն
հայերեն, խմբ.՝ Մկ. Փոթթուզալյան):
5. Ավետաբեր — Շաբաթաթերթ կրոնական, ու-
սումնական, ընտանեկան և քաղաքական:
Հրատարակություն մանրեկագի (բողոքական)
միսթոններին, խմբ.՝ Ճ. Ք. Կրին, ապա՝
Հ. Մ. Ալին, Հ. Ս. Պարսլու: (Հայկ. մասի
խմբ.՝ Հ. Գ. Գրիգորյան, Մ. Մինասյան),
Կ. Պոլիս, 1872—1911: Տպ. Արամյանի, ա-
պա Քեշիշյան եղբ.-ի, ապա Հ. Պոլսեանի:
(Ունեցել է նույնանուն հավելված մանկանց
համար: Պատկերազարդ մասաթերթ, նույն
հրատարակությամբ և խմբագրությամբ: Կ.
Պոլիս, 1872—1896...)
6. Ատանա — Շաբաթաթերթ, խմբ.-անօր.՝ Հովհ.
Սիմեկյան, Ադանա, 1911:
7. Ատանա — Արտ.-խմբ.՝ Բարսեղ Շալչյան
(Կեսարացի): Ադանա, 1920—1921: (Որոշ
ժամանակ հայերեն և հայատառ թուրքերեն):
8. Արաբատ — Շաբաթաթերթ, ապա օրաթերթ:
խմբ.՝ Մատթեոս Ալվատյան, Կ. Պոլիս,
1869—1871, 1876: Տպ. Լևոնտ Հերալդ, ա-
պա Գ. Զարգարյանի, ապա Հ. Պարոնյանի:
(Հայերեն, հայատառ թուրքերեն):
9. Արգեստ (Էրեբուս) — Խմբ.-հրատարակիչ-
ներ՝ Գրիգոր Օրոյան և Բարսեղ Տատուրյան:
Ադանա, 1920—1921:
10. Բաբեր — (Րուհանի ալլըդ դաղեթա): Հո-
գեղոր մասագիր (պաշտոնաթերթ ֆրանսա-
հայ ավետարանական եկեղեցիներին): Պատ.-
խմբ.՝ Ժողեֆ Պարսամյան: Լիոն, 1925—
1936... (Տպագրվել է Մարսելում, հայերեն
«Բանբերին» զուգահեռ):
11. Դրախտ — Կ. Պոլիս, 1878:
12. Ենեթի Էօմբ — Ամսաթերթ, Տեր և տնօր.՝ Ն.
Ս. Պալեոզյան, խմբ.՝ Հ. Նաճարյան, Այն-
թապ, 1909—1913...:
13. Զոհալ — (Կիսամսյա հանդես): խմբ.՝ Հովհ.
Տերոյենց (Զամուռյան): Կ. Պոլիս, 1855—
1856 (№ 1—36):
14. Էնվարը շարգիլե — Կարին, 1866—1877:
(Հայատառ թուրքերեն և թուրքերեն):
15. Էրիզա — (Խմբ. ?)՝ Խ. Բ. Թերզյան, Կ.
Պոլիս, 1868:
16. Թագվիմը վազայի — (Լրո գիր): Շաբաթա-
թերթ: Արտ.՝ Ալեքս. Բլակ (խմբ.՝ Գևորգ
Գրիգորյան): Կ. Պոլիս, 1840: (Տպ. «Թագ-
վիմը վազայի»):
17. Թերեմանը Էֆեմար — Օրաթերթ քաղաքա-
կան, գիտական և ազգային: Արտ.՝ Անտոն
Սազյան, խմբ.՝ Հովսեփ Վարդուհան (Վար-

* Ներկա ցուցակի մեջ չենք մտցրել այն
պարբերականները, որոնք հայատառ թուրքերեն
չեն, ինչպես, օրինակ, Հ. Պարոնյանի «Թիաթ-
րոն», որը լույս է տեսել արաբատառ թուրքե-
րենով: Ցուցակից դուրս ենք թողել նաև «Ենե-
թի» թիվարթերը և այլ նման թերթեր, որոնք
հրատարակվել են մի քանի լեզուներով (հայե-
րեն, թուրքերեն, հունարեն, ֆրանսերեն), բայց
ոչ հայատառ թուրքերեն: Եվ, ընդհանրապես, բե-
րել ենք այն պարբերականները, որոնք հայե-
րենի հետ միասին տպագրվել են նաև հայատառ
թուրքերեն նյութեր:

Մի շարք թերթերի համար նշված են միայն
այն թվականները, երբ նրանք լույս են տեսել
հայատառ թուրքերենով:

- դան փաշա), Անտոն Ալիք, Բյուզանդ Քեչյան, Տիգրան Ճիվեկեկյան: Կ. Պոլիս, 1877—1885 (?): Տպ. Քյուրթեջյանի, ապա Հոփս. Գավաֆյանի, ապա սեփական:
18. Թերեմեմեր հագիգաթ— Կ. Պոլիս, 186...?:
19. Թաշեիկ— (Ենօրյա թերթ): Խմբ.՝ Նուրիճան Իփեկյան: Կ. Պոլիս, 1868 (№ 1—2...):
20. Լրագիր— Ազգային օրաթերթ: Խմբ. և պատասխանատու՝ Նիկողոս Թյուվպենտճյան: Կ. Պոլիս, 1876—1878...: Մասամբ հայատառ թուրքերեն:
21. Լոյս— Պարբերագիրք հոգեշահ հոգվածնեբոս Կազմեցիկ՝ Թեոդոր Ե. Տաղլյան և Կիրակոս Զ. Թումանյան: Կահիրե, 1936:
22. Խիտավեմեթիկեթ— (Լրագիր): Պրուսա, 1869—1870 (?):
23. Միածան— Քաղաքական, ուսումնական և առևտրական շաբաթաթերթ: Արտ.՝ Գ. Զ. Սուրենյան, Խմբ.-տնօր.՝ Կարապ. Զուխաճյան, Հար. Ե. Մինասյան, Ս. Կյուրճյան, Ա. Սուրենյան: Կ. Պոլիս, 1868—1872 (?): (Մասամբ հայատառ թուրքերեն):
24. Կիլիկիա— Նյու-Յորք, 1917—1919:
25. Հագիգաթ— Հրատ.՝ Խարալամպոս Պոսթանճը օղլուի: Այնթապ, 1914:
26. Հայ ցավ— Խմբ. և արտ.՝ Ս. Կեպենլյան: Ադանա, 1919...:
27. Հիւսեփ Եփեթ— Ամսաթերթ: Խմբ.՝ Հակոբ Վարժապետյան: Կ. Պոլիս, 1911 (մեկ համար):
28. Ճերիտեի հագիգաթ— Կ. Պոլիս, 18...(?):
29. Ճերիտեի հավատիս— (Լրագիր): Խմբ.՝ Խաչատուր Ոսկանյան: Կ. Պոլիս, 1843—1847: (Նույնանուն թուրքերեն թերթի հայատառ թուրքերեն բաժինը: Թերթը հիմնադրել է Ա. Զըրըիլը, լույս է տեսել 1840 (?)—1863 թթ.):
30. Ճերիտեի շարգիլէ— Օրաթերթ, վերջում ենօրյա: Արտ.-խմբ.՝ Տիգրան Ճիվեկեկյան, ապա արտ.՝ Հակոբ Տ. Ճիվեկեկյան, Խմբ.՝ Հակոբ Վարժապետյան, Ա. Մյուսաֆեան, Օննիկ Պալըզճյան: Կ. Պոլիս, 1885—1913, 1919—1921:
31. Ճիհան— Շաբաթաթերթ: Խմբ.՝ Տիգրան Քեչկյան: Կ. Պոլիս, 1884 (32 համար):
32. Ճիհան միտավեթ— Գրական հանդես: Խմբ.՝ Տիգրան Քեչկյան: Կ. Պոլիս, 1885 (մեկ համար):
33. Մաժակ— Խմբ.՝ Հովհ. Պալըզճյան: Կահիրե, 1898 (№ 1—25...):
34. Մամուլ— Քաղաքական օրաթերթ: Խմբ.՝ Հովսեփ Վարդանյան (Վարդան փաշա), Անտոն Ալիք, Բյուզանդ Քեչյան: Կ. Պոլիս, 1876—1877:
35. Մանգումէի էֆեմար— Օրաթերթ ազգային, քաղաքական, գիտական և տնտեսական, ապա (1907-ից)՝ ազատական անկախ պատկերազարդ օրաթերթ: Տնօր.-խմբ.՝ Կարապետ Փանոսյան, 1901-ից՝ տեր և տնօր.՝ Հովհ. Գալսեթյան, ապա Եր. Տեր-Անդրեասյան, Միսաք Գոչունյան (Քասիմ), Հակոբ Տեր-Հակոբյան, վերջում՝ Ամբ. Բյուրառ և Ա. Անտոնյան: Կ. Պոլիս, 1866—1896, 1901—1909, 1912—1917: Տպ. Լեանտ Հերալդ, «Արևելյան», Մինասյանի, Քյուրթեջյանի (1901—1909 և 1912—1917 թթ.՝ հայերեն և հայատառ թուրքերեն):
36. Մարաճաթա (Տեր կուգա)— Հոգևոր պարբերաթերթ: Հիմն. և Խմբ.՝ Արբաճամ Գ. Սեֆերյան, պատ. տնօր.՝ Մ. Զ. Պողաթլյան: Հավելյ, 1925—1934...: (Հայերեն և հայատառ թուրքերեն, հետագայում միայն հայերեն):
37. Մեմուր— Երկշաբաթյա հանդես: Հրատ. Այնթապի վարդանյան վարժարանի: Տեր և տնօր.՝ Վահան Քյուրթեջյան: Այնթապ, 1886 (24 համար): Տպ. Գ. Պաղտատլյան-Արամյանի (Կ. Պոլիս):
38. Մեմուրյալ ախպար— Օրաթերթ, ապա կիսաշաբաթաթերթ: Օրգան Կաթոլիկ հայոց պատրիարքարանի: Արտ.-խմբ.՝ Հովհ. Թուլայան: Կ. Պոլիս, 1884—1914: (Երբեմն հայերեն հոգվածներով, վերջում միայն հայերեն):
39. Մեմուրյալ գավաճիլ— Հրատ.՝ Գ. Գըլըճյան: Կ. Պոլիս, 1868:
40. Մեմուրյալ բեսավիր— Կ. Պոլիս, 1878:
41. Մեմուրյալ հավատիս— Ամսագիր, ապա շաբաթաթերթ: Արտ.-խմբ.՝ Հովս. Վարդանյան (Վարդան փաշա), Հովակիմ Թյուվպենտճյան, Հովհ. Մարգարյան, Պողոս Քիրիշճյան, Հովհ. Մուրյան: Կ. Պոլիս, 1852—1883 (1876-ից՝ որոշ ընդմիջումներով): Տպ. Մյուհենտիսյանի, Պ. Քիրիշճյանի:
42. Մեմուրյալ ֆիհմուն— [Ամսագիր] Կ. Պոլիս, 1863 (մեկ համար): Օսմանյան գիտական ընկերության տպարան:
43. Միմու— Հանդես ազգային (եօրյա): Խմբ.՝ Հակոբ Մ. Հաճիյան, արտ.՝ Անտոն Զ. Սազայան (ապա արտ. և Խմբ.): Կ. Պոլիս, 1875—1877: Տպ. Զ. Գավաֆյանի (Հայերեն և հայատառ թուրքերեն):
44. Միմուտի էրեմա— Երկօրյա, ապա շաբաթաթերթ: Խմբ.՝ Կարապետ Փանոսյան:

4. Պոլիս, 1859—1864: Տպ. «Արևելյան»,
Զեքիյի:
45. Մօտա— հմբ.՝ Կարապետ Փանոսյան: Կ.
Պոլիս, 1874: (Հայերեն և հայատառ թուր-
քերեն ?):
46. Սուսավվերի ճինան— Եռամսյա: հմբ.՝ Տի-
րան Քելեկյան: Կ. Պոլիս, 1885 (մեկ հա-
մար):
47. Նևվա կամ Անտալի էրմենեան— Շարաթա-
թերթ՝ հայ ազգային ձայնը թուրք շրջա-
նակաց լսելի ընել տալու ծրագրով: հմբ.
Միհրան Արիկյան: Կ. Պոլիս, 1910:
48. Նևվալը Լրմենեան— (Տարեցույց): հմբ.
Վարժապետյան: Կ. Պոլիս, 1912—1914:
49. Նոր ավետարեհ (քյուրֆ զըսվ)— Կրոնա-
բարոյական, գիտական, կրթական երկշա-
րաթաթերթ: Արտ.՝ Կ. Զ. Հարությունյան,
պատ. անօր.—հմբ.՝ Տ. Ք. Խըրլուբյան: Հա-
լեպ, 1927—1934: (Նույնանուն հայերեն
պարբերականին զուգահեռ):
50. Նոր-դար—Օրագիր Կ. Պոլսու Քաղաքական
ազգային և հասարակական: հմբ., տեր և
պատ.՝ Օղսեն Խոնասարյան: Կ. Պոլիս, 1872:
51. Շառիվառի— Եռօրյա (Լրդիթաթերթ): Տեր
հմբ.՝ Հակոբ Մ. Հաճիյան: Կ. Պոլիս, 1876:
Տպ. Զ. Գավաֆյանի: (Հայերեն և հայատառ
թուրքերեն):
52. Շարֆ սալամսեի— (Տարեգիրք): (հմբ.)՝
Կ. Քեշիշյան: Կ. Պոլիս, 1914:
53. Շարժում իվալիսի— Շարաթաթերթ: Վառ-
նա, 1901 (№ 1—10): (Հավելված հայերեն
«Շարժումի»):
54. Պատգամավոր— (Հրատ. և տպագր. Մեր-
ձավոր Արևելքի ավետարանական հաստա-
տության): հմբ.՝ Զ. Ու. Քլեֆհամ և Պ. Ա-
ճեմյան: Երուսաղեմ (1933—1935...):
55. Պիր տօսրուն սեսի— (Երկշաբաթյա հոգե-
վոր պարբերաթերթ): Հրատ. հայ կաթոլիկ
պատրիարքության: Թարգմանիչ (?)՝ Պետ-
րոս Ժ. Վ. Կոռտանդինյան: Բեյրութ, 1927—
1933...:
56. Պօղ Պօղաս պիր ատեմ— (Երգիծաթերթ):
հմբ.՝ Հովհ. Վարդանյան (Վարդ. փաշա): Կ.
Պոլիս, 1852 (մեկ համար):
57. Ռահիբրա-մենտոր— (Օրգան հայ բողոքա-
կանների): Մարաշ (հրատ. թիվն անհայտ):
«Երկրորդ առա» (հայերեն, հայատառ թուր-
քերեն?):
58. Ռահիբրա-մենտոր — Լրագիր: (հմբ.-
հրատ.)՝ Մերիկ և Լուսթֆի Խոնա (Լեոնյան):
Ալեքսիս, 1919 (կարճատև): (Լույս է տեսել
հայերեն, հայատառ թուրքերեն և թուրքե-
րեն):
59. Սեր ձայնի ճշմարտության— (Քաղաքա-
կան, գիտական և ազգային շաբաթաթերթ):
Հրատ.՝ Ա. Ենաֆիդյան: Կ. Պոլիս, 1870:
(Ունեցել է նաև իր օրաթերթ հրատարակու-
թյունը):
60. Սետայը հազըգէթ— Ազգային, քաղաքական
և գիտական կիսաշաբաթաթերթ: Արտ. և
պատ. հմբ.՝ Միքայել էքսերճյան: Կ. Պո-
լիս, 1870—1872 (№ 1—326): (Ունեցել է
«Րուզնամէի» սետայը հազըգէթ և «Երվանդ
հավելվածները»):
61. Սիվաս— Շարաթաթերթ: Հրատ.՝ Անգրանիկ
Վարդանյան: Սեբաստիա, 1876—1878...:
(Նախ թուրքերեն և հայերեն, ապա թուրքե-
րեն և հայատառ թուրքերեն, վերջում միայն
թուրքերեն):
62. Վարազայի հավատիս— Օրաթերթ: հմբ.՝
Արսեն Թահմիզյան, Կարապետ Փանոսյան,
Նուրիճան Իփեկյան: Արտ.՝ Հարութ. Մի-
նասյան: Կ. Պոլիս, 1863—1870: Տպ. Զ. Մի-
նասյանի:
63. Վարդ Կեսարիոյ (Կիլիկիոյ Գայսարիյէ)—
Օրագիր երկշաբաթյա: հմբ.—տնօր.— Մար-
տիրոս քհ. Նիկողոսյան (Կեսարացի): Կ. Պո-
լիս, 1863 (№ 1—8...): Տպ. Ռ. Քյուրքճյա-
նի:
64. Րահնիմա— Շարաթաթերթ (վերջում կիս-
ամսյա) կրոնական, բարոյական, գիտա-
կան, քաղաքական: Արտ. և պատ. տնօր.—
Հովհ. Գ. Գրիգորյան: Կ. Պոլիս, 1911—1914,
Նյու-Յորք, 1924—1933...: Տպ. Օ. Արզու-
մանի, Կ. և Մ. Քեշիշյանների, Ր. Զալըզ-
յանի:
65. Րեհմէթ— Տասնհինգօրյա, անպա ամսա-
թերթ: հմբ.՝ Վահր. Բ. Թահմիզյան, Զ. Գ.
Գրիգորյան: Զինհիտերե (Կեսարիա), 1912
—1914, Նյու-Յորք, 1937—1938:
66. Րուզնամէի Մասիս— Ազգային, քաղաքա-
կան և բանասիրական: Օրաթերթ: Տնօր.—
հմբ.՝ Կ. Յուրուճյան: Կ. Պոլիս, 1876—1877:
67. Րուհանի րաամ— (Հոգևոր պարբերաթերթ):
(հմբ.)՝ Մ. Զ. Պողոսյան: Հալեպ (հրատ.
թիվը անհայտ):
68. Քիլիֆ միմիե— (Մանկական հոգևոր
պարբերաթերթ): (հմբ., հրատ. վայրը և
թվականը անհայտ):
69. Օրագիր ծիլե Ավարայրվոյ— Օրաթերթ:
հմբ.—տնօր. և տեր լրագրոյ՝ Մարկոս Ա-
ղաբեկյան: Կ. Պոլիս, 1868 (№ 1—61...):
(Հայերեն, հայատառ թուրքերեն):

70. Օրացիդ Կ. Պոլսոյ—Քաղաքական, ազգային և առևտրական: Խմբ. և տեղ. օրագրոյ՝ Օգոստոսին հոգևարարական, ապա նաև Հ. Խանճյան: Կ. Պոլիս, 1869—1878: (Հայերեն, հայատառ թուրքերեն):
71. Յէլէֆ— (Կիսամսյա. գիտական, գրական, տեխնիկայի, առևտրի, վեպերի և այլ ճյուղերի): Խմբ.՝ Հովհ. Պալուզճյան: Կ. Պոլիս, 1882—1884...
72. Յրար (Եփրատ)— Պաշտոնաթերթ Հալեպի վիլայեթի: Հալեպ, 1867...: (Հայատառ թուրքերեն, թուրքերեն):

АРМЯНСКАЯ ПЕЧАТЬ НА ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

М. А. БАБЛОЯН

Резюме

С конца XVIII в. среди определенной массы армян, долгие века проживающей под османским владычеством, распространилась особая форма печатного слова — начали издавать книги, напечатанные армянскими буквами, но на турецком языке.

С 40-х годов до конца XIX века появилась издаваемая подобным образом периодическая печать, сыгравшая значительную роль в общественной и культурной жизни западных армян. Газеты, напечатанные армянскими буквами на турецком языке, за малым исключением, до сих пор не изучены, даже нет их полного списка.

К настоящей статье мы прилагаем наиболее полный список этой своеобразной армянской печати (72 названия газет и журналов) с краткими библиографическими данными.